

**"BUYUK O'YIN": XIX ASRDA ROSSIYA VA BUYUK BRITANIYA
RAQOBATINING MARKAZIY OSIYOGA TA'SIRI**

Bafojev Jahongir O'tkir o'g'li
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqola XIX asrda Rossiya imperiyasi va Buyuk Britaniyaning Markaziy Osiyodagi mustamlakachilik siyosatini tahlil qiladi. Maqolada ikki imperiya o'rtasidagi geosiyosiy raqobat, harbiy yurishlar, diplomatik strategiyalar va iqtisodiy manfaatlar asosida shakllangan "Buyuk o'yin" jarayoni yoritilgan. Rossiyaning Turkiston, Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarini bosib olishi hamda mustamlaka tizimini joriy etish jarayonlari batafsil bayon etilgan. Shuningdek, Buyuk Britaniyaning Afg'oniston va Eron orqali olib borgan bilvosita boshqaruv siyosati ham tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Mustamlakachilik, Rossiya imperiyasi, Buyuk Britaniya, Markaziy Osiyo, Geosiyosiy raqobat, Buyuk o'yin, Buxoro amirligi, Xiva xonligi, Qo'qon xonligi, Turkiston general-gubernatorligi, Afg'oniston, Hindiston, Eron, harbiy yurishlar, diplomatik strategiya, ilmiy ekspeditsiyalar.*

**"ВЕЛИКАЯ ИГРА": ВЛИЯНИЕ СОПЕРНИЧЕСТВА РОССИИ И
ВЕЛИКОБРИТАНИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В XIX ВЕКЕ**

Бафоев Жахонгир
Чирчикский Государственный Педагогический Университет

Аннотация: *Данная статья анализирует колониальную политику Российской империи и Великобритании в Центральной Азии в XIX веке. В статье освещается геополитическое соперничество между двумя империями, процесс "Большой игры", сформированный на основе военных походов, дипломатических стратегий и экономических интересов. Подробно рассматривается захват Россией Туркестана, Бухарского, Хивинского и Кокандского ханств, а также внедрение колониальной системы управления. Кроме того, анализируется политика косвенного правления Великобритании через Афганистан и Иран.*

Ключевые слова: *колониализм, Российская империя, Великобритания, Центральная Азия, геополитическое соперничество, Большая игра, Бухарский эмират, Хивинское ханство, Кокандское ханство, Туркестанское генерал-губернаторство, Афганистан, Индия, Иран, военные походы, дипломатическая стратегия, научные экспедиции.*

"THE GREAT GAME": THE IMPACT OF THE RIVALRY BETWEEN RUSSIA AND GREAT BRITAIN ON CENTRAL ASIA IN THE 19TH CENTURY

Bafojev Jahongir O'tkir o'g'li
Chirchiq State Pedagogical University

Abstract: *This article analyzes the colonial policy of the Russian Empire and Great Britain in Central Asia in the 19th century. The article highlights the geopolitical rivalry between the two empires, the process of the "Great Game" shaped by military campaigns, diplomatic strategies, and economic interests. The conquest of Turkestan, the Bukhara, Khiva, and Kokand khanates by Russia, as well as the process of establishing a colonial system, are described in detail. Additionally, the article examines Britain's indirect rule policy through Afghanistan and Iran.*

Key words: *Colonialism, Russian Empire, Great Britain, Central Asia, Geopolitical competition, The Great Game, Emirate of Bukhara, Khiva Khanate, Kokand Khanate, Turkestan Governor-Generalship, Afghanistan, India, Iran, Military expeditions, Diplomatic strategy, Scientific expeditions.*

Markaziy Osiyo XIX asrda jahonning yirik mustamlakachi davlatlari – Rossiya imperiyasi va Buyuk Britaniya o'rtasidagi geosiyosiy raqobat maydoniga aylangan hududlardan biri bo'ldi. Ushbu mintaqa Osiyo va Yevropa o'rtasida joylashgan strategik jihatdan muhim makon bo'lib, savdo yo'llari, tabiiy resurslari va harbiy-siyosiy ahamiyati bilan e'tiborni tortgan. Natijada, XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Rossiya imperiyasi janubga – Turkiston tomon harakat qilar ekan, Buyuk Britaniya Hindiston mustamlakasi xavfsizligini ta'minlash maqsadida o'z pozitsiyalarini mustahkamlashga harakat qildi. Ushbu jarayon tarixda **"Buyuk o'yin"** nomi bilan mashhur bo'lib, ikki yirik imperiyaning Markaziy Osiyodagi ta'sir doirasi uchun olib borgan kurashi sifatida namoyon bo'ldi.

Rossiya va Buyuk Britaniya mustamlakachilik siyosatini olib borishda turli uslublardan foydalangan bo'lsa-da, ularning harakatlari mahalliy xalqlarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Rossiya Turkiston general-gubernatorligini tashkil etib, bevosita ma'muriy nazorat o'rnatgan bo'lsa, Buyuk Britaniya asosan Afg'oniston va Eron orqali bilvosita boshqaruv uslubidan foydalangan.

Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi harbiy-siyosiy ekspansiyasi XIX asr davomida bosqichma-bosqich amalga oshirilgan. Rossiya dastlab mintaqaga savdo va diplomatik aloqalar orqali kirib kelgan bo'lsa-da, keyinchalik harbiy yurishlar orqali hududni egallashni maqsad qildi. O'rta Osiyoning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi to'rt bosqichda amalga oshirildi.

Birinchi bosqich — 1847–1865-yillarda Rossiya imperiyasi tomonidan Qo'qon xonligining shimoli-g'arbiy viloyatlari va Toshkent shahri istilo qilindi. Istilo etilgan hududlarda Orenburg general-gubernatorligi tarkibiga kiruvchi Turkiston viloyati tashkil etildi.

Ikkinchi bosqich — 1865–1868-yillarni qamrab olgan bo'lib, bunda Qo'qon xonligi va Buxoro amirligiga qarshi istilochilik harakatlari amalga oshirildi.

Uchinchi bosqich — 1873–1879-yillar davomida Xiva va Qo‘qon xonligi yerlarini bosib olishdan iborat bo‘ldi.

To‘rtinchi bosqich — 1880–1885-yillarda turkmanlarning bo‘ysundirilishi edi. Shunday qilib, 1864–1885-yillarda 20 yildan ortiq vaqt davomida Rossiya imperiyasining uzoq davom etgan harbiy tayyorgarligi natijasida bosqinchilik urushlari olib borildi. O‘rta Osiyo xonliklari hududining katta qismi bosib olinib, mustamlakaga aylantirildi. 1867-yilda esa Turkiston general-gubernatorligi tashkil qilinib, u Rossiyaning bevosita nazorati ostiga o‘tkazildi.

Rossiya imperiyasi ekspansiyasi jarayonida Buxoro amirligi, Qo‘qon xonligi va Xiva xonligi mustamlaka hududlariga aylantirildi. 1868-yilda Buxoro amirligi Rossiya imperiyasining vassal davlati maqomini oldi, 1873-yilda Xiva xonligi mag‘lubiyatga uchratildi va Rossiya protektorati ostiga kirdi. 1876-yilda esa Qo‘qon xonligi butunlay tugatilib, uning hududi to‘g‘ridan-to‘g‘ri Rossiya imperiyasi tarkibiga qo‘shildi.

Rossiyaning ekspansiyasi Turkiston, Xiva, Buxoro va Qo‘qon xonliklarini bosib olish bilan cheklanmay, Pomir, Qirg‘iziston va Qozog‘iston hududlariga ham yoyildi. Pomir tog‘lari hududida Rossiya o‘z nazoratini o‘rnatish uchun Afg‘oniston va Britaniya bilan diplomatik muzokaralar olib bordi. 1895-yilda Rossiya va Britaniya o‘rtasida chegara bitimi imzolandi, unga ko‘ra Pomir hududi Rossiya nazoratiga o‘tdi.

Rossiya bosib olingan hududlarda o‘z ma‘muriy boshqaruv tizimini joriy etib, iqtisodiy va ijtimoiy tuzumni mustamlakachilik manfaatlariga moslashtirdi. Temir yo‘llarning qurilishi, yangi soliqlar joriy etilishi va paxta yakkahokimligi siyosati mahalliy aholi hayotiga sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatdi. Shuningdek, mahalliy elitalarning huquqlari cheklangan, musulmon aholining ijtimoiy-siyosiy faolligi nazorat ostiga olingan edi.

Rossiyaning Markaziy Osiyodagi harbiy yurishlari mahalliy aholining qarshilik ko‘rsatishiga sabab bo‘ldi. 1916-yilda Turkiston qo‘zg‘oloni yuzaga kelib, mahalliy xalqlar Rossiya harbiy siyosatiga qarshi kurash olib bordilar. Bu isyon Rossiya tomonidan shafqatsiz bostirildi va minglab mahalliy aholi qirg‘in qilindi yoki qochqinlikka majbur bo‘ldi.

Rossiya o‘z harbiy yurishlarini ilmiy ekspeditsiyalar bilan mustahkamladi. I.F. Popova tomonidan ta‘kidlanganidek, Rossiya harbiy shtabi tomonidan tashkil etilgan ekspeditsiyalar orqali hududlarning geografik, iqtisodiy va madaniy jihatlari o‘rganildi. Masalan:

- N.M. Prjevalskiy boshchiligidagi ekspeditsiyalar Markaziy Osiyoning tabiiy resurslarini o‘rganishga qaratilgan edi.

- Chokan Valixonovning safarlari orqali Sharqiy Turkiston va Qashqar viloyati haqida qimmatli ma‘lumotlar to‘plangan.

- General Aleksey Kuropatkin boshchiligidagi harbiy razvedka yurishlari Turkiston mintaqasining harbiy strategik imkoniyatlarini tahlil qilishga yo‘naltirilgan edi.

Bu ekspeditsiyalar nafaqat Rossiya imperiyasining harbiy maqsadlariga xizmat qilgan, balki ilm-fan rivojiga ham katta hissa qo‘shgan.

Buyuk Britaniya Markaziy Osiyodagi mustamlakachilik siyosatini asosan Hindiston mustamlakasining xavfsizligini ta‘minlash va Rossiyaning janubga yurishini cheklash maqsadida olib borgan. XIX asr davomida Buyuk Britaniya Afg‘oniston, Eron va Tibet orqali o‘z ta‘sir doirasini kengaytirishga harakat qildi. Britaniya rasmiylari Afg‘onistonni "bufer zona" sifatida ko‘rib, Rossiyaning bu hudud orqali Hindistonga tahdid solishining oldini olishga intildilar.

1839–1842-yillardagi Birinchi Ingliz-Afg'on urushi va 1878–1880-yillardagi Ikkinchi Ingliz-Afg'on urushi natijasida Britaniya Afg'onistonda o'z ta'sirini mustahkamlashga erishdi. 1880-yildan boshlab Afg'oniston Buyuk Britaniyaning bilvosita nazorati ostida bo'lib, tashqi siyosati britanacha manfaatlarga moslashtirilgan. 1893-yil 12-noyabrda Buyuk Britaniya Hindistoni tashqi ishlar kotibi Ser Mortimer Durand va Afg'oniston amiri Abdurahmonxon o'rtasida maxsus bitim imzolandi. Ushbu bitimga ko'ra, Britaniya va Afg'oniston o'rtasida 2,640 km uzunlikdagi chegara (Durand chizig'i) belgilandi. Bu chiziq Balujiston hududidan boshlanib, Vaziriston, Xaybar, Kunar va Badaxshon orqali o'tgan. U Afg'oniston va Britaniya Hindistoni o'rtasidagi chegarani aniq belgilab berdi.

Buyuk Britaniya, shuningdek, Eron orqali ham ta'sir doirasini kengaytirishga harakat qildi. Eron Markaziy Osiyoga kirish eshigi sifatida qaralgan bo'lib, Britaniya bu yerda iqtisodiy va diplomatik ustunlikka ega bo'lishga intildi. Rossiya va Britaniya o'rtasidagi geosiyosiy kelishmovchiliklar natijasida 1907-yil 31-avgustda Angliya-Rossiya kelishuvi imzolandi. U Markaziy Osiyodagi ta'sir doiralarini aniqlash hamda bu ikki davlat o'rtasidagi keskinlikni yumshatish maqsadida tuzilgan edi. Ushbu kelishuv natijalariga ko'ra, Eron ta'sir doiralariga bo'lingan, ya'ni shimoliy Eron Rossiya imperiyasiga, janubiy Eron Buyuk Britaniyaga hamda markaziy Eron esa neytral hudud bo'lishi belgilandi.

Buyuk Britaniyaning Markaziy Osiyodagi mustamlakachilik siyosati bevosita harbiy bosib olishdan ko'ra, bilvosita nazorat va diplomatik bosim uslublariga asoslangan edi. Britaniya Afg'oniston va Eronni qo'g'irchoq davlat sifatida boshqarib, Rossiyaning mintaqadagi harbiy va siyosiy ta'sirini cheklashga harakat qildi. Biroq, XX asr boshlariga kelib, Rossiya va Britaniya o'rtasidagi **"Buyuk o'yin"** sekinlashib, bu hududlar mustaqillik harakatlari uchun yangi bosqichga o'tdi.

Xulosa qilib aytganda, Rossiya va Buyuk Britaniyaning Markaziy Osiyodagi mustamlakachilik siyosati uzoq yillar davomida strategik raqobat va harbiy-diplomatik harakatlar bilan kechdi. Rossiya hududni bevosita o'z nazoratiga olib, harbiy yurishlar va ekspeditsiyalar orqali mustamlakachilik siyosatini amalga oshirdi. Buyuk Britaniya esa Hindistonni himoya qilish va Rossiya ta'sirini cheklash uchun Afg'oniston hamda boshqa chegaradosh hududlarda o'z siyosatini olib bordi. Natijada, Markaziy Osiyo xalqaro geosiyosiy o'yin maydoniga aylanib, XX asr boshlarida ham bu jarayon davom etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Р. Холикова. Россия-Бухоро: Тарих чоррахасида (XIX асрнинг иккинчи ярми XX аср бoshлари). "ЎҚИТУВЧИ". Тошкент, 2005.
2. Popova, I.F. *Russian Expeditions to Central Asia at the Turn of the 20th Century*. Moskva, 2005.
3. Morrison, A. *Russian Rule in Samarkand 1868-1910: A Comparison with British India*. Oxford University Press, 2008.
4. Gregory, J.S. *Britain and the East: A Study in Imperial Strategy*. London, 1963.
5. Becker, S. *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924*. Harvard University Press, 1968.
6. Н.А. Халфин. Россия и Бухарский эмират на Западном Памире (конец XIX-начало XX в.). "НАУКА". Москва, 1975.